

Gunārs Kūtris, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, Latvija

MANTAS KONFISKĀCIJA UN NEVAINĪGUMA PREZUMPCIJA

CONFISCATION AND PRESUMPTION OF INNOCENCE

Summary

The law provides for the seizure (confiscation) of property if its criminal origin has been proven. It is also possible to seize the presumed proceeds of crime. In these proceedings, state is entitled to require a person to prove the source of the acquisition of property, because it does not affect the issue of the person's fault. It would be risky to impose an obligation on a person in criminal proceedings to prove the origin of his or her property, otherwise, it would mean suggesting that the property is of a criminal origin and that the person is criminally punishable for the laundering of such property. It would be a gross violation of the principle of presumption of innocence.

Atslēgvārdi: konfiskācija, nevainīguma prezumpcija, pierādīšanas pienākums

Keywords: confiscation, presumption of innocence, burden of proof

Ievads

Ikviens cilvēks brīdī, kad tiek iesaistīts kriminālprocesā, ir nepatīkami pārsteigts, jo apzinās, ka viņa dzīvē radušies papildu apgrūtinājumi. Kaut vai liecinieka statusā – arī tad būs jāierodas noteiktā vietā un laikā, lai sniegtu liecību, dažkārt varētu uztraukties, vai liecības sniegšana neradīs kādus draudus. Tomēr visbūtiskākais tiesību ierobežojumus kriminālprocess rada personai, kurai ir tiesības uz aizstāvību, proti, personai, par kuras iespējami izdarīto noziedzīgo nodarījumu ir uzsākts konkrētais kriminālprocess.

No vienas puses, sabiedrības pamatotā vēlme dzīvot drošībā prasa, lai būtu efektīvas metodes cīņai pret likumu pārkāpējiem. Tas nenoliedzami ir saistīts ar “neērtībām” personai, par kuras darbībām process notiek. No otras puses, tiesiskai valstij ir jāapzinās, ka ne jebkura metode ir attaisnojama ar sasniedzamo mērķi. Gan likuma radītājam, gan tā piemērotājam ir svarīgi izvērtēt pieļaujamā tiesību ierobežojuma samērīgumu.

Patlaban īpaši aktuāls Latvijā un arī pasaulē ir jautājums par iespējām konfiscēt noziedzīgi iegūto mantu, jo, nenoliedzami, finansējuma atņemšana noziedzīgai darbībai vai tās dēļ gūtā labuma atņemšana ir nozīmīgs trieciens pašai noziedzībai.

Juristu diskusijas ir par samērīguma robežu starp vēlēšanos konfiscēt jebko, kā legālā izcelsme nav droši zināma, un cilvēka pamattiesībām. Eļļu ugunī papildus pielej populistisku (sarunvalodā precīzāks apzīmējums būtu – prastu) politiku un masu

mediju tendence nevēlamu / nepatīkamu cilvēku ļoti ātri nosaukt par vainīgu jau pēc pirmās kratīšanas vai aizturēšanas (piemēram, publiski izteikts pārmetums, kāpēc cilvēks vēl nav atlaists no darba). Izpratne par cilvēktiesībām paliek tikai lozungiem. Aizmirstot, ka pavisam nesen – 2018. gada septembrī – tika papildināts Kriminālprocesa likums (turpmāk arī KPL), lai uzsvertu un nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus.¹

Tātad aktualitāte: kā pēc iespējas ātrāk un efektīvāk konfiscēt patiešām noziedzīgi iegūto un vienlaikus nodrošināt un aizsargāt cilvēka pamattiesības – nevainīguma prezumpciju. Vai saistībā ar mantas konfiskāciju šis kriminālprocesa princips pastāv? Ja valsts prezumē mantas izcelsmi kā noziedzīgu, vai personai var uzlikt kādu pierādīšanas pienākumu? Vai, apsūdzot personu par noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizāciju, drīkst personai uzlikt pienākumu pierādīt pretējo, piemēram, ka noziedzīga nodarījuma priekšmets nemaz nav noziedzīgs?

1. Mantas konfiskācija

Mantas konfiskācijas jautājumiem pēdējos gados ir veltīts pietiekami daudz publikāciju, ir veikts pat padziļināts pētījums.² Tāpēc šeit sniegsu tikai īsu situācijas skaidrojumu, lai būtu izprotams “spēles laukums”. Pirmkārt, analizēta tiks tikai noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācija jeb, kā noteikts Krimināllikumā, mantas īpaša konfiskācija. Otrkārt, jāievēro, ka ar konfiskāciju saprotama attiecīgās mantas piespiedu bezatlīdzības atsavināšana valsts īpašumā³. Netiks skarti jautājumi par mantas atdošanu īpašniekam. Vienlaikus pievērsīšu uzmanību, ka visi ar noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju saistītie jautājumi kopš 2017. gada 1. augusta ir regulēti Krimināllikumā (protams, izņemot procesuālo pusi).

Jautājuma analīzei ir svarīgi izprast, kas tiesīgs lemt par mantas konfiskāciju un kurā kriminālprocesa brīdī.

Klasiskā jeb visiem saprotamā situācija ir, ja lēmumu par mantas konfiskāciju pieņem tiesa galīgajā nolēmumā krimināllietā (izskatot lietu pēc būtības, kas ietver personas vainas konstatēšanu). Mūsdienās, ņemot vērā prokuroru kompetences paplašināšanu tiesu darba atslogošanas interesēs, arī prokurors lēmumā, ar kuru tiek pabeigts kriminālprocess, var noteikt noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju, ja vien šī manta nav tāda, uz kuru tiesības reģistrējamas publiskajā reģistrā (KPL 358. panta otrā daļa). Precizitātes labad būtu jāpiebilst, ka šie tiesas vai prokurora nolēmumi būs personu nereabilitējoši, jo nebūtu loģiski un tiesiski atzīt mantu par noziedzīgi iegūtu un to konfiscēt, ja procesa rezultātā neviena persona netiktu atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.

¹ Likumā iekļautas tiesību normas, kas izriet no Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvas (ES) 2016/343 (2016. gada 9. marts) par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā.

² Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. Pētījums. 2010. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2019. gada 1. maijā].

³ Krimināllikuma 70.¹⁰ pants.

Arī pārējos gadījumos, kad kriminālprocess tiek izbeigts uz personu nereabilitējoša pamata, procesa virzītājam (izmeklētājam ar uzraugošā prokurora piekrišanu vai prokuroram) ir tiesības izdalīt no krimināllietas materiālus par noziedzīgi iegūtu mantu un uzsākt sevišķo procesu, proti, nodot šos materiālus izlemšanai tiesai KPL 59. nodaļas kārtībā (KPL 626. panta otrā un trešā daļa).

Par mantas konfiskāciju šādā procesā diskusiju parasti nav.

Taču likums jau no paša sākuma ir paredzējis iespēju konfiskācijas lēmumu pieņemt krietni agrāk – jau pirmstiesas procesa laikā KPL 59. nodaļas kārtībā. Šeit nepieciešams uzsvērt, ka minētā nodaļa tapa tikai ekonomisko apsvērumu dēļ – lai nebūtu ilgstoši jāglabā arestētā manta, par kuras noziedzīgo izcelsmi nav šaubu. Tātad ir jābūt pārliecinošiem pierādījumiem. Uz to nepārprotami norāda 626. pantā izvirzītais nosacījums: “Pierādījumu kopums dod pamatu uzskatīt, ka manta, kura izņemta vai kurai uzlikts arests, ir noziedzīgi iegūta vai saistīta ar noziedzīgu nodarījumu”.

Tikai pēdējos pāris gados, lai atvieglotu pierādīšanas pienākumu (iespējams, apzinoties nespēju profesionāli pierādīt) un vienlaikus arī lai padarītu efektīvāku cīņu pret naudas atmazgāšanu, grozīts KPL 124. pants, kura sestā daļa paredz: “Pierādīšanas priekšmetā ietilpstošie apstākļi attiecībā uz mantas noziedzīgo izcelsmi uzskatāmi par pierādītiem, ja pierādīšanas gaitā ir pamats atzīt, ka mantai, visticamāk, ir noziedzīga, nevis likumīga izcelsme.”

Tomēr būtu jāuzmanās ar pazeminātā pierādīšanas sliekšņa “visticamāk” plašu piemērošanu, it īpaši pirmstiesas procesa laikā, kad personas vaina nemaz nav pierādīta. Kā jau tika uzsvērts, 59. nodaļa dod iespēju konfiscēt mantu, par kuras noziedzīgo izcelsmi nav šaubu (šajā brīdī nav pat būtiski, kas izdarījis pašu noziegumu). Klasiskais piemērs: atverot preču konteineru, tiek konstatēts, ka dokumentos norādītā tualetes papīra vietā konteinerā atrodas cigaretes. Vai mūsdienu praksē biežāk sastopamais piemērs: nodokļu krāpšanā iesaistītās firmas oficiālais īpašnieks atzīst, ka firma dibināta fiktīvi un kontā esošā nauda viņam nepieder.

No tiesiskā viedokļa, būtu visai dīvaina tiesas rīcība, ja tā atzītu mantu par “visticamāk” noziedzīgi iegūtu un to konfiscētu tādā procesa stadijā, kad vēl nav konstatēts, vai vispār noziegums ir noticis un vai to ir izdarījusi konkrētā persona. Tiesa šajā procesā nepārbauda pierādījumus par personas vainu. Līdz ar to tiesa nedrīkstētu savā lēmumā paust pārliecību, ka manta, visticamāk, ir iegūta tādu noziedzīgo darbību rezultātā, kuras pastrādājusi konkrēta persona (bieži vien – šīs mantas īpašnieks), ja par šīm darbībām vēl nav ticis pieņemts nereabilitējošs nolēmums.

Aktualitāti akcentē ne tikai starptautiskais un politiskais spiediens parādīt reālus rezultātus naudas atmazgāšanas apkarošanā, bet arī tendence sajaukt procesuālo principu piemērošanu dažādos procesos jeb attiecināšanu uz dažādām situācijām.

Piemēram, ilgu gadu laikā ir izdevies pārliecināt šaubīgos, ka procesā par noziedzīgi iegūtu mantu netiek aizskarts nevainīguma prezumpcijas princips. Likums prasa pierādījumu esamību, ka manta nepārprotami ir noziedzīgi radusies. Taču, ja kāda persona apgalvo, ka manta ir tās tiesiski iegūts īpašums, personai ir tiesības to attiecīgi pierādīt. Šeit netiek risināts jautājums par kāda vainu noziedzīgā nodarījumā. Šī prasība vismaz līdz šim bija ļoti skaidra.

Problēma rodas tad, ja personas tiesības padara par pienākumu un to pārceļ uz kriminālprocesu (pamatprocesu). Vēl lielāka “tiesiskuma halucinācija” var rasties, ja tam klāt piejauc mantas noziedzīgās izcelsmes prezumēšanas iespēju (Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrā daļa), turklāt neatkarīgi no mantas iegādāšanās brīža.

Kā piemēru varētu minēt kādu lietu, kurā jau ir stājies spēkā arī apgabaltiesas lēmums⁴. Persona S. bija izdarījusi dažādus noziegumus citā valstī un par to arī tur tikusi notiesāta. Iespējamā noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizācija notikusi Latvijas finanšu sistēmā, par ko uzsākts kriminālprocess Latvijā. Šajā kriminālprocesā uzlikts arests ar kriminālprocesu saistītai mantai. Policijas izmeklētājs ar lēmumu uzsācis arī procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, apgalvojot, ka līdzekļi, kuriem uzlikts arests, ir iegūti ārvalstī izdarītā noziegumā un tie būtu konfiscējami. Rajona tiesas tiesnese izbeidza procesu par noziedzīgi iegūtu mantu, norādot daudzus, manuprāt, visai nopietnus argumentus. Savukārt apgabaltiesa visus šos argumentus noraidīja. Tiesu nemulsināja fakts, ka ārvalstī persona S. jau bija notiesāta par šo noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizāciju un Latvijā uzsāktais process varētu būt *ne bis in idem* principa pārkāpums (diemžēl Latvijā tagad praksē nereti apzināti pārkāpj šo principu, lai jaunā procesā varētu lemt par mantas konfiskāciju, un šeit cilvēktiesību pārkāpumu nesaskata arī prokuratūra). Tiesa nav arī vērtējusi, vai personai ārvalstī jau nav tikusi piemērota (un varbūt pat izpildīta) mantas konfiskācija. Taču būtiskākais – tiesai šķita pārliecinoši izmeklētāja sniegtie apgalvojumi, ka visi personas S. kontos esošie līdzekļi un viņam piederošie nekustamie īpašumi, visticamāk, ir iegūti ārvalstī veiktajos noziegumos. Tiesas lēmumā ir minēti fakti par kontos esošo līdzekļu izmantošanu, proti, iespējamo legalizāciju, bet nav minēts un vērtēts neviens pierādījums, kas saistītu konfiscēto mantu ar iespējamajiem predikatīvajiem noziegumiem.

Kādā citā lietā⁵ rajona tiesa konstatēja, ka izmeklēšanas laikā nav iegūti ticami pierādījumi tam, ka persona, kura tiek turēta aizdomās par tādu noziegumu izdarīšanu, kas pēc sava rakstura ir vērsti uz materiāla vai citāda labuma gūšanu, kratišanas laikā izņemtos naudas līdzekļus būtu ieguvusi likumīgā ceļā, tāpēc šos līdzekļus atzina par noziedzīgi iegūtiem un nolēma konfiscēt. Apgabaltiesa vēl papildināja, ka procesā iegūtie pierādījumi dod pamatu secinājumam, ka personas finanšu līdzekļu izlietojums pārsniedz viņas finanšu līdzekļu ieguves avotu apjomu, tātad persona ir guvusi nelegālas izcelsmes ienākumus, turklāt persona nav arī pierādījusi attiecīgās mantas izcelsmes likumību.

Tātad praksē sāk izplatīties tendence KPL 59. nodaļas normas tulkot ne tā, kā to likums bija un ir paredzējis. Proti, galvenais vairs nav pierādījumi, ka konkrētā manta neapstrīdami ir noziedzīgi iegūta, bet pierādīšana “no pretēja” – ka šo mantu persona noteikti nevarēja iegūt legāli.

Dažos gadījumos šādu pieeju varētu pieļaut, ja noziedzīgs nodarījums nepārprotami ir saistīts ar konkrētas mantas iegūšanu (piemēram, fiksējot konkrētu kukuļa nodošanas / pieņemšanas faktu, atrodot apgrozībā aizliegtu vai stingri reglamentētu preču ražotni). Taču arī tad primārajam vajadzētu būt pierādījumu kopumam, ka šī

⁴ Tiesas 2018. gada 5. jūnija lēmums lietā ar arhīva Nr. KA04-0614-18/23 (nav publicēts).

⁵ Tiesas 2018. gada 5. novembra un 2019. gada 15. janvāra lēmumi krimināllietā Nr. 11816003117 (nav publicēts).

manta ir noziedzīgi iegūta (ar noziegumu saistīta). Bet pēdējā piemērā ir vēl viena juridiski ļoti apšaubāma lieta: pamatojumā ir ietverta norāde uz nozieguma raksturu, un tas iezīmē tiesas izpratni, ka 59. nodaļas kārtībā varētu konfiscēt prezumēto noziedzīgi iegūto mantu (pirmstiesas procesa laikā tas būtu pilnīgi nepieļaujami).

2. Nevainīguma prezumpcija

Kā jau tika norādīts, mantas konfiskācijas jautājumu dažkārt nepamatoti sasaista ar nevainīguma prezumpcijas principu, bet citkārt šo “nesasaistīšanu” cenšas attiecināt arī uz pamata kriminālprocesu, ja tajā tiek risināti mantiskie jautājumi.

Nevainīguma prezumpcijas principa saturs no dažādiem aspektiem ir atklāts neskaitāmos rakstos, pētījumos un tiesu spriedumos. Tas ir nostiprināts gan starptautiskos cilvēktiesību dokumentos⁶, gan Latvijas Republikas Satversmes 92. pantā, gan Kriminālprocesa likuma 19. pantā.

Tātad nav strīdu, ka tas ir fundamentāls cilvēktiesību princips un ietver trīs būtiskas atziņas: 1) personu nevar uzskatīt par vainīgu, kamēr tās vaina nav konstatēta likumā noteiktajā kārtībā, 2) personai nav jāpierāda savs nevainīgums, 3) visas šaubas jāvērtē par labu personai. Tomēr principa saturs ir krietni sarežģītāks, jo katrs virziens ir saistīts ar vairākām garantijām.

Lai gan būtiskajos aspektos principa definējums pasaulē it kā ir līdzīgs, tomēr pat Eiropas valstīs izpratne par saturu nav vienāda. Tāpēc 2016. gada 9. martā Eiropas Parlaments un Padome pieņēma Direktīvu 2016/343 par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Direktīva konkrētīzē četrus ar prezumpcijas ievērošanu saistītos aspektus:

- 1) ne valsts iestādēm (amatpersonām), ne tiesām nav tiesības sniegt publiskas norādes par personas vainu, kamēr tā nav pierādīta (piemēram, 5. pants prasa nodrošināt, lai aizdomās turētie vai apsūdzētie – nedz tiesā, nedz sabiedrībā – netiktu parādīti kā vainīgi, izmantojot fizisko brīvību ierobežojošus līdzekļus);
- 2) pienākums pierādīt personas vainu ir apsūdzības izvirzītājam, apsūdzētajai personai nav jāpierāda savs nevainīgums, turklāt šaubas ir jātulko par labu aizdomās turētajai vai apsūdzētajai personai;
- 3) īpaši tiek aizsargātas personas tiesības klusēt un sevi neapsūdzēt, turklāt šo tiesību izmantošanu nedrīkst vērst pret aizdomās turētām un apsūdzētām personām nolūkā panākt notiesājošu spriedumu;
- 4) lai garantētu godīgu tiesas procesu, būtiskas ir tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā.

Šajā rakstā īpašu uzmanību vēlētos pievērst trešajam aspektam – tiesībām klusēt, kas dažkārt tiek analizēts arī kā tiesību uz aizstāvību satura elements.

⁶ 1948. gada 10. decembra ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 11. pants, 1950. gada 4. novembra Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. pants, Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 48. panta 1. punkts, ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 14. pants.

Tiesības neliecināt pret sevi ir būtisks nevainīguma prezumpcijas aspekts. Aicinot aizdomās turēto vai apsūdzēto izteikties vai atbildēt uz jautājumiem, viņu nedrīkstētu piespiest sniegt pierādījumus, dokumentus vai informāciju, kas varētu novest pie tā, ka persona liecina pret sevi (ši prasība gan nav attiecināma uz jautājumiem par personas identifikāciju). Kā norādīts Direktīvas preambulas 28. apsvērumā un 7. pantā, klusēšana nebūtu jāvērtē pret aizdomās turēto un nebūtu jāuzskata par pierādījumu tam, ka attiecīgā persona ir izdarījusi konkrēto noziedzīgo nodarījumu.

Saistībā ar šo skaidrojumu būtu jāvērtē, vai personas klusēšana par mantas izcelsmi varētu novest pie šai personai nelabvēlīga nolēmuma.

Procesā par noziedzīgi iegūtu mantu galvenais noskaidrojamais jautājums ir: vai konkrētā manta ir noziedzīgi iegūta vai ar noziedzīgo nodarījumu saistīta. Tiesai nav jānoskaidro un izmeklētājam vai prokuroram nav jāpierāda, kurš ir izdarījis noziedzīgo nodarījumu, kas "radīja" šo mantu. Personas vaina netiek skaidrota, līdz ar to nedarbojas arī nevainīguma prezumpcijas princips. Persona, kura uzskata, ka tai ir legālas tiesības uz šo mantu, ir tiesīga savas tiesības aizstāvēt. Tā būs viņas civilo tiesību pamatošana. Protams, ikviena aizskartā persona jautājumā par mantas izcelsmi un piederību var arī klusēt, bet tas nekādā gadījumā nedos pamatu secinājumam, ka šī persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu.

Taču jāatceras, ka šis process tomēr nerodas no zila gaisa, proti, likums prasa vispirms iegūt pierādījumu kopumu par mantas noziedzīgo izcelsmi. Ar kriminālprocesa metodēm nedrīkstētu risināt atrastas mantas piederības jautājumus vai personas ienākumu (mantas izcelsmes) legalitāti. Atcerēsimies, ka ne jau mantas (pat neskaidras izcelsmes mantas) esamība rada pamatu kriminālprocesa uzsākšanai. Kriminālprocesa pamats ir ziņas par noziedzīga nodarījuma notikumu, nevis ziņas par mantas atrašanu.

Pilnīgi atšķirīga situācija būtu kriminālprocesā, kurš uzsākts par iespējamu noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas faktu. Šajā procesā galvenais noskaidrojamais jautājums ir: kurš to izdarīja jeb, citiem vārdiem sakot, kurš ir vainīgs legalizācijā. Turklāt šeit vairs pat nevajadzētu būt diskusijai, vai legalizēta tiek noziedzīgi iegūta manta. Tam būtu jābūt pierādītam un konstatētam vai nu kādā agrākā kriminālprocesā, vai procesā kopā ar legalizāciju, tikai "pirms piecām minūtēm". Nevarētu taču uzskatīt par loģisku un arī tiesisku spriedumu, ar kuru persona tiktu atzīta par vainīgu tādu līdzekļu legalizācijā, kuri varbūt pat nav noziedzīgi.

Saistībā ar šo procesu personai, kuru tur aizdomās par legalizāciju, nevarētu rasties pienākums izskaidrot tās mantas izcelsmi, ar kuru ir veiktas "legalizācijas" darbības. Daži praktiķi uzskata, ka manta ir noziedzīga nodarījuma priekšmets (neietilpst noziedzīgā nodarījuma sastāvā) un tāpēc ir iespējams ar minimāliem pierādījumiem izvirzīt prezumpciju par tās izcelsmi, kura tad būtu jāatspēko aizdomās turētajam.

Taču legalizācija kā noziegums nemaz nepastāvētu, ja manta nebūtu noziedzīga. Uzdodot jautājumu par mantas izcelsmi, pēc būtības tiek uzdots jautājums: vai jūs izdarījāt šo noziegumu.

Iedomājieties situāciju, kurā persona par saviem bankas kontā esošajiem līdzekļiem iegādājas nekustamo īpašumu. Kādai amatpersonai šķiet, ka šī persona nevarētu tik labi dzīvot. Tiesiskā valstī situāciju noskaidrotu Valsts ieņēmumu dienests, kas varbūt pat uzrēķinātu nodokli par nedeklarētiem ienākumiem un piemērotu soda naudu.

Taču amatpersonai nepatik konkrētā persona (politiskais pretinieks, nesimpātisks oligarhs), tāpēc izmanto “smagāku artilēriju”, proti, tieši vai pastarpināti panāk kriminālprocesa uzsākšanu par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju. Izmeklēšanas laikā neizdodas pierādīt naudas noziedzīgo izcelsmi, bet to prasa izskaidrot īpašniekam, kurš izmanto tiesības paklusēt. Ja likums uzliktu pienākumu runāt, varētu būt vairāki scenāriji: 1) naudas legālā izcelsme tiešām tiek pierādīta, 2) nauda nopelnīta, pārkāpjot likumu, taču ne noziedzīgi, 3) tālā zemē esoša drauga naudas dāvinājums (par melošanu aizdomās turēto pie atbildības saukt nevar), 4) tā tiešām iegūta noziedzīgi. Otrajā un ceturtajā gadījumā persona ir bijusi spiesta liecināt pret sevi. Tas būtu vistiešākais nevainīguma prezumpcijas pārkāpums (starp citu, šis princips vienlīdz darbojas arī administratīvo pārkāpumu procesā). Atsakoties sniegt skaidrojumu, tiktu prezumēts, ka manta ir noziedzīga. Tādējādi iznāktu, ka visos gadījumos, kad persona nespētu izskaidrot mantas legālo izcelsmi vai nevēlētos to izskaidrot, tā tiktu atzīta par vainīgu. No tā izriet secinājums, ka šāda prasība novestu pie pienākuma pierādīt savu nevainīgumu, kas ir rupjš nevainīguma prezumpcijas principa pārkāpums.

Šāds risinājums, kas šobrīd gan ir tikai likumprojekta līmenī, ir mēģinājums risināt izmeklēšanas kvalitātes problēmu. Mēģinājums, kas var novest pie cilvēktiesību pārkāpuma likumu līmenī. Argumentācijā, uz kā balstās konkrētais projekts, tiek sajaukts kopā process par personas vainu ar attiecībām, kādas pastāv sevišķajā procesā par noziedzīgi iegūtu mantu?

Skaidrojot nevainīguma prezumpcijas vienu nelielu aspektu – tiesības klusēt –, nevarēja izvairīties no pierādīšanas pienākuma pieminēšanas. Ja nav tiesību klusēt, rodas pienākums runāt. Tāpēc svarīgi noskaidrot, kam ir šis pienākums runāt un cik pārliecinošai šai runai jābūt.

3. Pierādīšanas pienākums

Protams, nevainīguma prezumpcija, tostarp tiesības klusēt un neliecināt pret sevi, nav absolūtas. Noteiktos gadījumos likumdevējam ir tiesības likuma normās paredzēt tā saukto legālo prezumpciju – atspēkojamu prezumpciju par faktiskajiem apstākļiem, kas norāda uz personas vainu vai atbildību.⁷ Šādus apstākļus mēs redzam Kriminālprocesa likuma 125. pantā, kas saprātīgi domājošam cilvēkam nerada šaubas, ka nav nepieciešams pierādīt loģiski izsecināmus pieņēmumus.

Taču šā raksta kontekstā dažkārt tiek norādīts uz KPL 125. panta otro daļu, kurā arī tiekot prezumēta personas vaina, ja vien netiek pierādīts pretējais. Norma nosaka: “Ir uzskatāms par pierādītu, ka persona ir pārkāpusi tiesiskā īpašnieka autortiesības, blakustiesības vai tiesības uz preču zīmi, ja vien tā nespēj ticami izskaidrot vai pamatot šo tiesību iegūšanu vai izcelsmi.” Daļēji tam var piekrist, tomēr ir viena būtiska atšķirība. Proti, normā ir minēta prezumpcija, kas istenībā ir pastāvējusi gadu desmitiem un ne tikai Latvijā, tikai ne tiešā tekstā likumā ierakstīta: personai pašai ir jāspēj pierādīt tiesības lietot kādas īpašā procesā iegūstamas tiesības, jo valstij būtu visai apgrūtināši pierādīt fakta neesamību (ir tikai loģiski, ka var prasīt pierādīt pozitīvo faktu jeb fakta

⁷ Satversmes tiesas 2016. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. 2015-25-01, 19. punkts.

esamību). Piemēram, tiesības nēsāt ieroci, tiesības lietot narkotiskās vielas, tiesības atrasties cita īpašumā, arī tiesības izmantot citas personas autortiesības.

Tiesības uz sev piederošu mantu personai nav jāpierāda, ja vien kāds nav izteicis apgalvojumu un iesniedzis tā pierādījumus, ka šī manta šim cilvēkam nepieder. Tas attiecas arī uz iespējami noziedzīgo mantu – valstij ir jāizvirza pietiekami pamatoti argumenti, kāpēc manta būtu uzskatāma par noziedzīgi iegūtu. Tikai pēc tam seko personas tiesības runāt vai klusēt (taču ne pienākums).

Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesa (turpmāk ECT) vairākos spriedumos ir atzinusi, ka kriminālprocesā ir pieļaujama fakta prezumēšana, tikai jāņem vērā, kas tiek prezumēts, un jāpārlicinās, vai prezumpcija ir saprātīgi atspēkojama.⁸

Aplūkojamās problēmas kontekstā vērtīgas atziņas sniegtas ECT spriedumā lietā *Zschüschen v. Belgium*.⁹ Lietas būtība: Nīderlandes pilsonis C. Beļģijas bankā atvēra kontu un piecās reizēs tajā iemaksāja 75 000 eiro. Pēc bankas sniegtā ziņojuma tika sākts kriminālprocess par naudas atmazgāšanu. Sākotnēji C. naudas gūšanu izskaidroja ar nedeklarētu darbu, nenorādot darba devēju, taču pēc tam izmantoja tiesības klusēt. Krimināltiesā piesprieda 10 mēnešu cietumsodu, 5000 eiro naudas sodu, kā arī konfiscēja 75 000 eiro. C. uzskatīja, ka ir pārkāptas viņa tiesības tikt uzskatītam par nevainīgu, tiesības klusēt un tiesības uz aizstāvību.

ECT nekonstatēja Konvencijas pārkāpumus, jo tiesa secināja, ka notiesājotais spriedums noteikti nebalstījās tikai vai būtībā uz personas klusēšanu. Vietējās tiesas bija guvušas pārliecinošu pierādījumu kopumu par naudas izcelsmi (Nīderlandē reģistrēti vairāki ar narkotikām saistīti pārkāpumi, citu legālu ienākumu avotu neesamība), tāpēc C. atteikšanās sniegt paskaidrojumus par naudas izcelsmi tikai apstiprināja šos pierādījumus. Taču tiesa arī atkārtoti norādīja, ka ar taisnīgas krimināltiesas jēdzienu nebūtu savienojama prasība personai uzlikt pienākumu sniegt paskaidrojumu par saviem īpašumiem. Papildus gan jāatzīst, ka šajā lietā ECT vairākkārt atsaucās uz valsts judikatūras prasībām, kas paredz visu aizdomīgo darījumu visaptverošu un detalizētu aprakstu, kā arī faktu juridisko raksturojumu, kas bija pieejams personai.

Arī no šīs lietas var konstatēt, ka likums (un starptautiskie cilvēktiesību dokumenti) neliedz aicināt aizdomās turētu personu sniegt skaidrojumu par savas mantas izcelsmi. Klusēšana vai melošana tāpat var tikt izmantota par pierādījumu vai, drīzāk, par citu pierādījumu ticamības apstiprinājumu (palīg fakts). Taču notiesāšanai ir nepieciešams gūt pārliecinošus pierādījumus par naudas izcelsmi. Lai arī Beļģijas likumi neprasa obligātu notiesāšanu par predikatīvo noziegumu, naudas “visticamāk” iegūšana no noziedzīgās darbības ir jāpierāda.

Latvijas likumos ir noteikts, ka pierādīšanas pienākums kriminālprocesā pirmstiesas procesa laikā ir procesa virzītājam (izmeklētājam vai prokuroram), bet iztiesāšanā – apsūdzības uzturētājam (prokuroram). Tas attiecas uz pienākumu pierādīt noziedzīgā nodarījuma sastāvu.

⁸ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1988. gada 7. oktobra spriedums lietā *Salabiaku v. France*, pieteikums Nr. 10519/83, 26.–28. punkts.

⁹ Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2017. gada 2. maija spriedums lietā *Zschüschen v. Belgium*, pieteikums Nr. 23572/07.

Kā jau tika minēts, ar likumu var tikt prezumēti konkrēti fakti, un personai ir tiesības tiem nepiekrīst, bet šāda apgalvojuma gadījumā personai arī rodas pienākums vismaz norādīt uz pierādījumiem par fakta neatbilstību īstenībai (KPL 126. panta trešā daļa).

Arī Krimināllikuma 70.¹¹ panta otrā daļa ietver prezumpciju, proti, par noziedzīgi iegūtu var atzīt mantu, kas pieder personai, kura izdarījusi vai ir saistīta ar noteikta rakstura noziegumiem, ja personai piederošā manta nav samērīga ar personas likumīgiem ienākumiem un ja persona nepierāda, ka manta iegūta likumīgā ceļā. Lai gan šī prezumpcija nav par personas vainu, bet tajā skaidri definēts katras puses pienākums. Valstij jāpierāda personas saistība ar likumā norādītu noziedzīgu darbību un tas, ka valstij zināmie personas likumīgie ienākumi acīmredzami nedotu iespēju iegādāties tādas vērtības mantu. Pēc tam persona var nepiekrīst mantas izcelsmes prezumpcijai, bet tad tai rodas pienākums savus apgalvojumus arī pierādīt.

Aplūkotā pierādīšanas pienākumu izpildes secība jeb pierādīšanas nastas pārlikšana ir izmantojama kriminālprocesā, lemjot par personas vainu. Nenoliedzami sākotnēji tieši procesa virzītājam ir jāsniedz pierādījumi par to, ka manta, visticamāk, ir noziedzīgi iegūta, valstij pirmajai ir jānorāda uz esošajiem pierādījumiem. Tikai tad persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, var izvēlēties savu aizstāvības pozīciju. Atcerēsimies, ka katrai personai, par kuru izteikts pieņēmums vai apgalvojums, ka tā izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, ir tiesības zināt, kāda nodarījuma izdarīšanā to tur aizdomās vai apsūdz (tas precīzi tika nodrošināts aplūkotajā Beļģijas krimināltiesas lietā).

Tas saskan ar Eiropas Padomes 2005. gada 16. maija Konvencijas par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas un terorisma finansēšanas novēršanu, kā arī šo līdzekļu meklēšanu, izņemšanu un konfiskāciju 9. panta sesto daļu, kurā ir precīzi norādīts: “Ikviens dalībvalsts nodrošina to, ka saskaņā ar šo pantu personu var notiesāt par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju, ja **ir pierādīts, ka** šā panta 1. punkta a) vai b) apakšpunktā norādītais **īpašums ir iegūts, izdarot predikatīvu nodarījumu**, turklāt šādā gadījumā nav precīzi jāpierāda, ar kuru noziegumu ir saistīta šāda īpašuma ieguve.”

Arī jaunajā Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvā 2018/1673 par nelikumīgi iegūtu līdzekļu legalizācijas apkarošanu ar krimināltiesībām (jāievieš līdz 2020. gada 3. decembrim) paredzētā notiesāšanas iespējamība (notiesāšana par legalizāciju arī bez iepriekšēja vai vienlaicīga notiesājoša sprieduma par noziedzīgu darbību, kurā iegūts īpašums) ir saistīta ar prasību “ja ir **konstatēts, ka īpašums ir bijis iegūts noziedzīgā darbībā**, neprasot precīzi konstatēt visus faktiskos elementus vai visus apstākļus saistībā ar minēto noziedzīgo darbību, tostarp izdarītāja identitāti” (3. panta trešās daļas “b” punkts).

Minētie secinājumi nerunā pretī arī Finanšu darījumu darba grupas (FATF) trešās rekomendācijas (konkrētāk, tās ceturtās skaidrojošās piezīmes) izpildei, proti, nodrošināt valsts spēju panākt notiesājošu spriedumu par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu bez iepriekšējas notiesāšanas par predikatīvo noziegumu (*stand alone*). Rekomendācijā uzsvērti divi aspekti: 1) legalizācija saistāma ar jebkuru vērtību, kas tieši vai netieši uzskatāma par noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, 2) **pierādot, ka attiecīgā manta ir noziedzīgi iegūti līdzekļi**, personai nav jābūt notiesātai par predikatīvo nodarījumu.

Tas nozīmē, ka procesa virzītājam ir jāpamato izvirzītais pieņēmums par noziedzīgi iegūtas mantas legalizēšanu vismaz ar sākotnējiem pierādījumiem par personas darbībām ar, iespējams, noziedzīgu mantu. Taču tāpat ir jāpierāda mantas noziedzīgā izcelsme, lai arī persona netiek notiesāta par šo predikatīvo nodarījumu. Iespējams, šeit varētu palīdzēt mantas prezumēšana par noziedzīgi iegūtu (un Krimināllikuma 70.¹¹ pants sniedz precīzu definējumu, ar kādiem nosacījumiem mantu drīkst atzīt par noziedzīgi iegūtu).

Ja mantas noziedzīgā izcelsme tiek prezumēta, svarīgi ir pierādīt subjektīvo pusi, proti, vai persona vismaz apzināti pieļāva, ka manta ir noziedzīga. No cilvēktiesību viedokļa nav pieļaujama dubultā prezumpcija – vispirms pieņem, ka manta ir noziedzīga (tas netiek pierādīts atbilstoši kriminālprocesa standartiem), un pēc tam prezumē, ka personai vajadzēja apzināties, ka manta ir noziedzīga (respektīvi, ka valsts prezumēs, ka tā tas ir). Ja šādos gadījumos personas vaina noziedzīgā nodarījumā netiek pierādīta, bet apsūdzība balstās tikai uz personas nevēlēšanos vai nespēju pierādīt mantas izcelsmi, tas būtu vērtējams kā nevainīguma prezumpcijas pārkāpums.

Nav īpašu diskusiju par to, ka kriminālprocesā var konfiscēt īpašumu, ja ir pierādīta personas vaina nozieguma izdarīšanā un ir pietiekami pierādījumi, kas novērš šaubas, ka manta iegūta noziedzīgā ceļā. Šādos procesos ir būtiski, vai mantas īpašniekam, kas pats pat nav vainīgs nozieguma izdarīšanā, ir bijusi nodrošināta iespēja piedalīties procesā un aizstāvēt savas intereses.¹⁰ Tāpat tiek vērtēts, vai konfiscētās mantas apjoms nav būtiski disproporcionāls kriminālprocesā pierādītā noziedzīgi iegūtā labuma apmēriem.¹¹

Nedaudz jaunas vēsmas ECT praksē vērojamas pēdējos gados, kad īpaši tiek pastiprināta cīņa pret korupciju un noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizāciju. Starptautiskās organizācijas – FATE, GRECO, MONEYVAL, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) – savos izvērtēšanas ziņojumos pieprasa vai rekomendē valstīm izstrādāt tādas noziedzīgi iegūtas mantas konfiskācijas pasākumus, kas nebūtu saistīti ar vainīgās personas obligātu iepriekšēju notiesāšanu. Dažādās valstīs ir dažādi risinājumi, tiek ieviesta arī tā sauktā civiltiesiskā (dažkārt sauc arī par administratīvo) konfiskācija.

Piemēram, ECT savā spriedumā lietā *Gogitidze* un citi pret Gruziju¹² vērtēja Gruzijas likumos kopš 2004. gada 13. februāra ietvertās normas, kas paredzēja: ja pastāv pamatotas aizdomas, ka īpašums radies no valsts amatpersonas nelikumīgām darbībām, prokurors var celt prasību tiesā par šī īpašuma konfiskāciju (Kriminālprocesa kodeksa 37. panta 1. daļa). Šādu prasību izskata civiltiesiskā kārtībā (Administratīvā procesa kodeksa 21. panta 5. un 6. daļa), un kriminālā notiesāšana nav priekšnoteikums konfiskācijas procesam, taču apsūdzībai jābūt uzrādītai, un tai jābūt par likuma

¹⁰ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2012. gada 10. aprīļa spriedumu lietā *Silickiene v. Lithuania*, pieteikums Nr. 20496/02. Konfiscēts apsūdzētā atraitnes īpašums, kura zināja par tā izcelsmi. Konvencijas Pirmā protokola 1. panta pārkāpums netika konstatēts.

¹¹ Sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2016. gada 17. maija spriedumu lietā *Džinič v. Croatia*, pieteikums Nr. 38359/13. Tika konstatēts Konvencijas Pirmā protokola 1. panta pārkāpums.

¹² Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2015. gada 12. maija spriedums lietā *Gogitidze and others v. Georgia*, pieteikums Nr. 36862/05.

pārkāpumiem valsts dienestā (tostarp – korupciju), vai arī par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu, izspiešanu, piesavināšanos vai izvairīšanos no nodokļu maksāšanas.

ECT atzina, ka pastāv universālie tiesiskie standarti, kas, pirmkārt, veicina tāda īpašuma konfiskāciju, kas saistīts ar smagiem noziegumiem (korupciju, noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizēšanu, narkotiku pārkāpumiem), bez kriminālas notiesāšanas. Otrkārt, pienākumu pierādīt mantas likumīgu iegūvi ar likumu var pārlikt personai, kas iesaistīta šādā “nekriminālā” procesā par konfiskāciju, ieskaitot arī civilprocesu *in rem*. Treškārt, konfiskāciju var piemērot ne tikai tieši noziedzīgi iegūtiem līdzekļiem, bet arī īpašumam (ienākumiem un citiem netiešiem labumiem), kas iegūti, pārvēršot vai pārveidojot noziedzīgi iegūto vai sajaucot to kopā ar likumīgiem līdzekļiem. Visbeidzot, konfiskācijas pasākumus var piemērot ne tikai personai, kas tieši tiek turēta aizdomās, bet arī trešajai personai, kurai ir šīs īpašuma tiesības (ja vien tā nav labticīgs ieguvējs).

ECT nesaskatīja problēmu, ka konfiskācija notiek bez apsūdzētā vainu pierādoša notiesājoša sprieduma. Konfiskācija pamatojās uz pierādījumiem, kas liecināja, ka atbildētāju likumīgie ienākumi nebija pietiekami, lai viņi varētu šādus īpašumus iegūt. Turklāt konfiskācija tika izlemta civilprocesā *in rem* par ienākumiem no smagiem noziegumiem, līdz ar to tiesvedībā nebija nepieciešami pierādījumi “virs pamatotām šaubām” par īpašuma nelikumīgo izcelsmi. Pierādījumi tika atzīti par pietiekamiem, jo tiesas izvērtējumā tika konstatēta pārliecība par īpašuma nelikumīgās izcelsmes lielu iespējamību un īpašnieka nespēju pierādīt pretējo.

Līdz ar to varētu secināt: noziedzīgi iegūtu līdzekļu konfiskācijas iespējas mūsdienu pasaulē tiek pilnveidotas. Atšķirībā no kriminālprocesa, kurā jāievēro kriminālprocesuālie principi, valstīm ir tiesības ieviest īpašuma atsavināšanu vai konfiskāciju civilprocesuālā kārtībā. Šādā procesā *in rem* nav obligāta prasība par kādas personas atzīšanu par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā. Taču ir jābūt pierādījumiem, kas tiesai rada pārliecību, ka konfiscējamais īpašums ir iegūts no noziedzīgām darbībām. Savukārt mantas īpašniekam šajā procesā ir visas procesa dalībnieka tiesības, lai gan viņa “pierādīšanas nastā” svarīgākais ir pierādīt šīs mantas legālo izcelsmi.

Kopsavilkums

1. Mantas konfiskāciju kriminālprocesā persona uztver ļoti sāpīgi, jo mantiska labuma gūšana visbiežāk ir bijis noziedzīgās darbības mērķis. Tāpēc arī starptautiskajos dokumentos pēdējos desmit gados īpaši tiek uzsvērta prasība atņemt finansējumu noziedzīgai darbībai. Turklāt rekomendācijās ierosināts mantas konfiskāciju īstenot jebkādam metodēm: ja nevar kriminālprocesa sistēmā – izmantot civilprocesu, pierādīšanas pienākumu pārlikt uz mantas īpašnieka pleciem, izmantot paplašinātās konfiskācijas iespēju.
2. Nav diskusiju, ka mantas konfiskācija kā kriminālsods tiek piemērota kriminālprocesa noslēgumā, kad personas vaina noziedzīgajā nodarījumā ir pierādīta. Līdzīga situācija ir ar noziedzīgi iegūtas mantas konfiskāciju kriminālprocesa noslēgumā, jo arī tad personas vaina un mantas noziedzīgā izcelsme tiek pierādīta. Nevainīguma prezumpcijas princips darbojas.

3. Aktuāls ir jautājums par prezumētās noziedzīgi iegūtās mantas konfiscēšanu (paplašinātā konfiskācija), pirms personas vaina noziedzīgajā nodarījumā ir konstatēta ar galīgo nolēmumu kriminālprocesā. Papildus tam problēmu rada jēdzienu “neskaidras izcelsmes manta (finanšu līdzekļi)” un “noziedzīgi iegūta manta” sajaukšana praksē. Vēl sarežģītāku situāciju padara prasība, lai, pamatojoties uz prezumpciju par mantas noziedzīgo izcelsmi, tiktu sodīta persona par šīs mantas legalizāciju.
4. Tiesību normās ir norobežota mantas konfiskācija, ja tās noziedzīgā izcelsme ir pierādīta. Tāpat ir iespējams konfiscēt prezumēto noziedzīgi iegūto mantu, paplašinot kritēriju uzskaitījumu, kas ļauj izdarīt šādu pieņemumu. Valsts ir tiesīga prasīt personai pierādīt (ja tā vēlas) mantas iegūšanas veidu. Šādos procesos jautājums nav par personas vainu.
5. No cilvēktiesību viedokļa kriminālprocesos par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizāciju nav pieļaujama dubultā prezumpcija – par mantas noziedzīgo izcelsmi un par personas apzināšanu, ka šī manta ir noziedzīga. Ja šādos gadījumos personas vaina noziedzīgā nodarījumā netiek pierādīta, bet apsūdzība balstās tikai uz personas nevēlēšanos vai nespēju pierādīt mantas izcelsmi, tas ir nevainīguma prezumpcijas pārkāpums.
6. Nebūtu atbalstāma likuma grozīšana ar apšaubāma satura normu, kas uzliek personai pienākumu pierādīt savas mantas izcelsmi, citādi tiks prezumēts, ka manta ir noziedzīgas izcelsmes un persona ir krimināli sodāma par šādas mantas legalizēšanu. Tas būtu rupjš nevainīguma prezumpcijas principa pārkāpums, jo pārkāptas tiek gan tiesības klusēt un sevi neapsūdzēt, gan tas, ka personai nav jāpierāda savs nevainīgums.

BIBLIOGRĀFIJA

1. Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Mantas konfiskācijas tiesiskais regulējums Latvijā un Eiropas Savienībā, tās izpildes mehānisma efektivitātes nodrošināšana. Pētījums. 2010. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 2019. gada 1. maijā].

Likumi un normatīvie akti

2. ANO Starptautiskais pakts par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām. 1966. 16. decembris. Latvijas Vēstnesis, 2003. 23. aprīlis, Nr. 61 (2826).
3. ANO Vispārējā cilvēktiesību deklarācija, 1948. 10. decembris. Pieejams: https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/lat.pdf
4. Eiropas Padomes Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija, 1950. 4. novembris. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144 (858/859).
5. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva (ES) 2016/343 (2016. gada 9. marts) par to, lai nostiprinātu konkrētus nevainīguma prezumpcijas aspektus un tiesības piedalīties klātienē lietas izskatīšanā tiesā kriminālprocesā. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2016. 11. marts. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0343>

6. Eiropas Savienības Pamattiesību harta. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 2016. 7. jūnijs, Nr. C202/389. Pieejams: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT&from=FR>
7. Krimināllikums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200 (1260/1261).
8. Kriminālprocesa likums: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 2005. 11. maijs, Nr. 74 (3232).
9. Latvijas Republikas Satversme: LV Likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
10. Par likuma "Par nodokļiem un nodevām" 60., 61. un 62. panta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. panta pirmajam teikumam, 92. pantam un 105. pantam: Latvijas Republikas Satversmes tiesas 2016. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. 2015-25-01. Latvijas Vēstnesis, 2016. 16. novembris, Nr. 224 (5796).

Tiesu prakse

11. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 10519/83 *Salabiaku v. France*.
12. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 20496/02 *Silickiene v. Lithuania*.
13. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 23572/07 *Zschüschen v. Belgium*.
14. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 36862/05 *Gogitidze and others v. Georgia*.
15. Eiropas Cilvēktiesību tiesas spriedums lietā: 38359/13 *Džinič v. Croatia*.